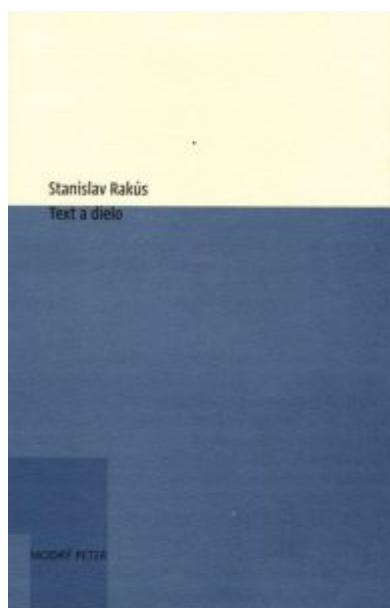

Čo majú futbal, totalitné režimy a demokracia spoločné s literatúrou?

Jana Juhásová

Juhásová, J.: Čo majú futbal, totalitné režimy a demokracia spoločné s literatúrou? In: *Ostium*, roč. 16, 2020. č. 3.

Stanislav Rakús: *Text a dielo*. Levoča: Modrý Peter. Edícia Sivá brada, 2019, 112 s.

Okrem toho, že futbal a literatúra prinášajú potešenie, spája ich tiež silný príbeh, založený na vzťahoch a konfliktoch postáv. Je to súžitie protagonistov tzv. čiernej roboty a jasavých pointových situácií, v ktorých žiaria, vďaka podpore tých prvých, hlavní hrdinovia románov, ale aj Pelé, Maradona či Messi. Túžba po dynamike je v oboch prípadoch odvodená od „príbehovej zložky“ ľudskej psychiky, vyžadujúcej silnú emotívnu energiu (*Futbal a literatúra*, s. 101 – 102). Zlé príbehy, umelo prahnúce po „ušľachtilej neprirodzenosti“ (s. 21) – poriadku, ktorý nezodpovedá živej ľudskej skutočnosti, sú však podobné totalitným režimom. „Bezhlavé úsilie o fundamentálnu čistotu literatúry a života vedie k závažným poruchám. Je neprirodzené, lebo sa prieči rôznohodej povahe sveta a neproblémovému súžitiu jeho mnohotvárných skladobných prvkov“ (*K čistote literatúry a života*, s. 104). Dobrá, živorodá literatúra, je, naopak, blízka demokratickému spolužitiu vo svete bohatom svojimi odlišnosťami. Oba javy charakterizuje originálne videnie (silná individualita či idiolekt autora) v symbióze s akceptovaním spoločenských pravidiel i zákonitostí tvorby, zdravý synkretizmus (*Medzi individuálnym a kolektívnym*, s. 51).

Aká literatúra dominuje v otvorených a zatvorených dobách? Prečo je udeľovanie cien za kultúru dvojsečným gestom? Prečo sa humoru darí najmä v autoritatívnom, vysoko formálnom prostredí? Prečo je nadanie pre toleranciu ľudských chýb a pokleskov vzácne a písanie textov pre úzky okruh čitateľov zaväzujúce? Čím nás fiktívne príbehy formujú, aj keď nemajú silu ovplyvňovať verejnú mienku? Aké signály vysiela prvá veta umeleckého textu? – Tieto, a mnohé ďalšie otázky, no najmä invenčné, analyticky prenikavé a jazykovo vybrúsené odpovede ponúka uvažovanie „pointového“

protagonistu slovenského literárneho života – prozaika, literárneho vedca a emeritného vysokoškolského pedagóga Stanislava Rakúsa (1940).

Kniha krátkych reflexií *Text a dielo* vyšla ako 33. zväzok edície Sivá brada Rakúsovho „dvorného“ vydavateľstva Modrý Peter (u Petra Milčáka publikoval aj knihy *Medzi mnohoznačnosťou a presnosťou*, 1993; *Z rozprávaní, úvah a rozhovorov*, 2003; *Hovoriť niečím iným*, 2011; *Medzi látkou a témou*, 2011; *Poetika prozaického textu*, 2015). Eseje prichádzajú k čitateľom v roku, keď bol Rakús nominovaný na Krištáľové krídlo (udelované osobnostiam, ktoré vo svojom odvetví dosiahli mimoriadny úspech a ich dielo si zaslúži úctu).

Krátke texty, ktorých je ako týždňov v roku – päťdesiatdva, boli napísané pre rubriky *Dnes píše...* a *Literárium* denníka *SME*, kde vychádzali od augusta 2010 do októbra 2014. Rakús urobil výber, redakčne texty upravil, pričom zachoval chronologické radenie aj s dátáciou. Pôvodná publicistická intencia je pozorovateľná tiež v glosátorskej črte viacerých úvah, v aktualizáčnom geste – niektoré eseje reagujú na výročia osobností (F. Miko, 2010; F. Švantner, 2012; M. Hamada, 2013; G. G. Marquez, 2014; A. Bednár, 2014; Milo Urban, 2014), historické udalosti z kalendára (21. august 1968, záverečný deň roka) či pripravovanú novelu vysokoškolského zákona (*Úskalia evidencie dochádzky na univerzitách, K téme slovenských univerzít, Zrušenie „štátnic“ a literatúra, Okrajové postavenie literárnej kritiky*) – spracovanie tém sa však nevyčerpáva pohybom v čase. Autor si stráži vykolíkováný priestor (1 – 1, 5 normostrany), ktorý dáva jeho výpovediam aforistický náboj a sentencióznosť. Texty sú čitateľsky prístupné, kultivované a láskavé. Tematicky sa prelína reflexia literatúry, jej recepcie, literárneho poľa s kontextami jazyka a reči, spoločenského sveta – jeho historickej pamäte, žitej prítomnosti, ale aj futbalu, ktorého je Rakús fanúšikom. Pre prvú časť (eseje z r. 2010 – 2012) je príznačné prestupovanie literárnych tónov s neliterárnymi (ukážkou je vstupná časť recenzie), druhá (r. 2013 – 2014) sa viac koncentruje na vnútoliterárne javy a procesy, s dôrazom na oblasť prózy, ktorej sa Rakús venuje aj ako teoretik a autor (za súbor próz *Telegram* získal v r. 2010 prestížnu cenu Anasoft litera).

Spomedzi neliterárnych tém sa opakovane vracia ku konceptu komunizmu (*Eufória a agresia, Novembrové udalosti, Kniha o komunizme*), ktorý neproduktívne deformoval i dlhé obdobie jeho života (téma tiež preniká do Rakúsovej umeleckej tvorby). Toto gesto možno vnímať ako intelektuálnu potrebu porozumieť skrytým mechanizmom ideológií (charakteristických neprimeraným prístupom k svetu), aj snahu o budovanie kultúrnej pamäte ako prevencie pred staro-novou totalitou, ktorej dedičstvo i nové prejavy autor so znepokojením sleduje v súčasnosti (klientelizmus, oportunistizmus, pragmatická ochota slúžiť komukoľvek, lojalita k organizáciám, stereotyp, vonkajškové vlastenectvo so xenofóbnymi prejavmi, psychopatológia organizovanosti, nezdravá sebaaprezentácia, mytologizácia minulosti, strata kultúrnej pamäte a iné). Vo viacerých esejach opiera uvažovanie o literárny text (A. Solženecyn: *Súostrovie Gulag* – téma systémovej krutosti, s. 37 – 38; G. Figueiredo: *Líška a hrozno* – úloha mlčania v nedemokratických obdobiach, s. 45 – 46; ideologicky deformované interpretácie próz F. Švantnera v päťdesiatych rokoch, s. 41 – 42).

Mnohé Rakúsove postrehy smerujú k žitej súčasnosti, jeho postoje sú občianske a demokratické, chápujúce ľudské slabosti, hoci ako spisovateľ a intelektuál kladie na seba i smerom do svojich radov vysoké požiadavky (akrícia, tvorivosť, prísnosť, precíznosť, jedinečnosť, jemnosť, miera, pokora, mravné postoje, porov. *Osobnosť a hodnoty, Zaväzujúca ťarcha písania, K jubileu Milana Hamadu*). Aktuálny spomienkový optimizmus a prítomnostný pesimizmus spoločnosti (*O kvalite života*) vníma ako prejav vrodenej ľudskej neschopnosti dlhodobo si priaznivo uvedomovať to, čo je v poriadku a funguje. Človeku prirodzené upriamovanie pozornosti na deformácie a konfliktné situácie vníma s porozumením: „nedovoľuje ľuďom uspokojiť sa s daným stavom.“ (s. 50). Je známe, že postrehy zo psychológie či psychiatrie človeka si Rakús osvojuje aj ako teoretik umenia (napr. otázky penetrancie – hĺbkovej emocionalita /literárnych/ postáv a ich rolového určenia).

Autorovej mysliteľskej stratégii je vlastné mnohostranné premýšľanie (znejednoznačňovanie) termínov či citlivé nuansovanie reflektovaných javov: vyššie spomenutá čistota asociuje tak neživotnú sterilnosť, diktát až agresiu, ako aj pozitívne konotácie v zmysle funkčnosti či hodnotovosti javov (*K čistote literatúry a života*). Neproduktívne bohatstvo, ktoré sa pre nemožnosť vyčerpávajúceho konzumu (človek má k dispozícii jediný žalúdok, nemôže sa naraz voziť v dvoch autách, spať na dvoch posteliach, čiže spotrebovať celý majetok) stáva virtuálnym javom, „eskaláciou slasti“; má z inej perspektívy tiež produktívne konotácie, ak vytvára pracovné príležitosti, je podporou charity, duchovného a verejného blaha (*Virtuálnosť bohatstva*). V iných textoch hľadá Rakús funkčné prepojenia medzi polarizovanými javmi (identita - rola, úspech - hodnota, centrálna - periférna, opakovanie - neopakovateľnosť, jazyk - mlčanie, sloboda - nesloboda a pod.), inde citlivo príbuznosti rozlišuje. Ako príklad tohto procesu možno uviesť dvojicu zdanlivých synonym - humor a komickosť z eseje *Láskavá tvár humoru*. Komickosť, ktorej základom je disproporcia (napr. nesúlad medzi obsahom a formou), je širší termín, zahŕňajúci aj javy ako satira, sarkazmus či irónia. Humor ako špecifický druh komického je oproti nim charakteristický priaznivým, zhovievavým a láskavým postojom k disproporcii. Ak autor hovorí, že „(k) neodmysliteľným znakom humoru patrí jeho jemnosť, miera, nevtieravosť a nepragmatické zameranie, to, že nechce naprávať, ale oslobodzovať,“ (s. 9), za jeho charakteristikou súčasne vnímame aj nároky, ktoré kladie na dobrú literatúru i zrelého človeka - obaja prijímajú disproporciu a zhovievavosť k nej ako súčasť žitého aj literárneho života; ide o „schopnosť, ba až nadanie vnímať pozitívne a tolerantne chyby, nedostatky, prehrešky v ľudskom konaní a zároveň zachytiť ich nečakané súvislosti a zvláštnosti“ (s. 9).

Literárne zamerané eseje (napr. *Slová a mlčanie, O čase v literatúre, Omyly literárnej vedy, Vzťah častí a celku, Prvá veta*) predstavujú akúsi „rakúsovskú poetiku prózy“ v kocke - ide o autorom dlhodobo rozvíjané témy, ktoré sa objavili už v jeho predchádzajúcich publikáciách a vyrástli na nich viaceré generácie (najmä prešovských) študentov. Možno spomenúť dôraz na implicitnosť literárneho jazyka (odmietanie veľkých a priamočiarych vyjadrovaní, nedopovedanosť, schopnosť povedať niečo niečím iným, napr. *O jazyku v literatúre*), reflexiu literárnych druhov a žánrov na základe intenzitnosti, stupňovania a princípu priradovania (*O čase v literatúre, Vzťah častí a celku*), žánrovo primerané prelínanie konfliktného s banálnym (*Obyčajné a nevšedné v literatúre*), dôležitosť incipitu - prvej vety prózy (*Prvá veta*), katarzie a bohatého netextového priestoru určeného múzickému čitateľovi na dotvorenie textu (*Text a dielo*). Dôraz na čitateľa, jeho miesto v literárnom procese, potrebu jeho kultivácie už v procese školskej praxe (*Umenie čítať*) je pre Rakúsov koncept literárnej komunikácie mimoriadne dôležitý. Ak výber esejí nazval *Text a dielo*, odkazuje tým práve na skutočnosť, že textu ako potenciálnemu dielu vdychuje život až vnímavý čitateľ (s. 63).

Stanislav Rakús je skvelý rozprávač príbehov, aj tých literárnych, dokonca literárnoteoretických. Zvláštne čaro majú aj v tejto knihe príbehové podobenstvá, odvíjajúce sa z prenikavého čítania známych literárnych textov (M. Kukučín: *Neprebudený*, M. Urban: *Staroba*, R. Jašík: *Popolavá vrana* a iné). Paraboly majú nevtieravé formačné poslanie - cez literárne postavy hovoria aj o nás, chcú chrániť pred falošným vnímaním skutočnosti, vlastnou krutosťou, nevedomovaným egoizmom či lacným humanizmom.

Ako typ roztržitého pedagóga profesor Rakús na prednáškach ustavične bojoval s časom. Literárne „príbehy“ zostávali na konci hodín neukončené, čo však zabezpečovalo účasť študentov na ich pokračovaní, ak sa chceli dozvedieť pointu. Iní chodili načúvať jeho fascinujúco poskladanému jazyku. Akokoľvek - šťastne zvolená rámcujúca forma miniesej dokázala autora obdivuhodne zdisciplinovať, no čaro jeho uvažovania, múdrosť ducha či cit pre mieru zostali nezasiahnuté. Zdanlivo jednoduchá, jednoducho napísaná kniha ponúka veľa. Povedané slovami autora: „priezačná čitateľnosť (...) je (však, dopl. J. J.) výsledkom ťažkej práce.“ (s. 98)

doc. Mgr. Jana Juhásová, PhD.

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
e-mail: jana.juhasovaksjl@ku.sk